

H33-10

2-2.

Ja. Xarit

KUZBASS



GBI-n OJROT BÖLYGI
OJROT-TURA 1934 ç.

Ja. XARIT

Алт.

2-481

Kuzbass

Kөcyрген kizi Bclousov D.

Г.П.Б. в Лнгр.

Ц. 1934 г.

АКТ № 594

Kuzbasstñ vytken vaj-çөөөzi

Kuznetsktnñ taş-kömyr alatan bassejnenin, emeze yurengen aajñn-
ca kьskartьp ajtkazьn—Kuzbasstñ çeri ondьj çaan emes, 26-la muñ
kvadratnьj kilometr. Kyn vadьzьndagь Sibirin vastra çerinen $\frac{1}{50}$ ylyuzi
volьp çat. Bu bassejn, uzunь 360 km, tuurazь 200 km tört tolyktu figu-
ra vyduşty, Anzero-Sudzenkanañ kyn-tyştygi çaar Tom suudь төmөн
Osinovkaa-la Kol'cugin degen temir-çolgo çetre çatkan. Çe, bu kicinek
ploşcad'-çerinde çerden kazьp alatan tuzalu nemeler, ancadala taş-
kömyr syrekej көp volьp çat. Geologtor (çerden kazьp alatan tuzalu
nemelerdin keregин biler spetsialistter) Kuzbasstñ taş-kömyri 400
milliard tonnadañ azra dep vodoglop çat. Temdekter ajtsa, bu anca
kirely kömyr emdigi Pol'şanьn vastra ploşcadьn, kalьnь 1 metr edip
vөktөөrgө, emeze vastra çerdi, onьñ eñ çalьak tuzьnañ (ekvator), çal-
vagь 1 kilometr, kalьnь 10 metr edip taş-kömyr le kurcar alarga çedizer.
Sovet sojuzьndagь vastra var taş-kömyrdin 71 proisenti Kuzbassta vo-
lьp çat. Kömyr kereginde Kuzbass aitu-cuulu Donets bassejnenin bir
kanca (6,5) katar vaj volьp çat. Onoñ artьk ajtkazьn, Kuznetsk bassejn
çer ystyndegini eñ çaan bassejnderdin biryuzi volьp çat.

Çyzyn vaşka gosudarstvolorda taş-kömyr kanca kirely var tьñ-
dep көrөli:

Germanija	256 milliarda tonna
Anglija	180 " "
Pol'şa	155 " "
Frantsija	30 " "
Amerikanьñ birikken ştattarь .	3700 " "
Kuzbass	400 " "
Donbass	68 " "

Kuzbastñ syrekej çaan çakşьzь çanьs-la taş-kömyrdin көbizin-
de emes. Kuzbastñ taş-kömyri kicinek ploşcadta, tereni de çaan emes
çerde volьp çat, ajdarda Kuzbastñ artьgь vaza ondo volьp çat. Kuz-
vasstñ ploşcadь, Donbatstñ ploşcadьnañ çaan emes, onьñ taş-kömy-
ri deze Donbasstijinenin $6\frac{1}{2}$ katar көp. Temdekter ajtsa, Prokop'ev-
stagь kömyrdin onco kattarьn biriktirip alza, olordьn kalьnь (kyci)
150 metrge çeder, Donbasstagь kömyrdin onco kattarьnьn kalьnь
(kyci) 15 metr volьp çat.

Çe, kerek çañs-la Kuzbasstagь көмirdiң көбинде воьр турган емес, көмүрдиң çакшьында воьр çат. Мында provoztordo, elektrostantsijalardyң, zavodtordyң kazandarьnyң aldьnda oduratan (olorgo ancadala anzero-sudzenka degen көмүрleri kozьlalan) çaan vaalu көмүрler bydet. Metallurg zavodtorgo syrekej kerekty, generator gaztyң proizvodstvozьna varьp turgan generator degen көмүрler мында baza var, bu көмүрlerge көbizinde leninsk degen көмүрler volor. Көмүрleri өтөр, olordoң соj каьлтarga kerekty, sraңaj aldьnaң vaška voьj, emeze neme koьntьda (sixte) vydip turgan koks dep көмүр baza var. Olorgo Prokop'evskta, Leniskta, Kemerovskta, Osinovkada, Kiselevskajda, onoң öske çerlerinde vydip turgan көмүрler kelizip çat. Prakop'evskta moщnyj degen kat (plast) var, kaьny 24 metrge çedip turat, onьң көмүri (domen dijteni) koks edip, baza ystьne iştebezede, ol domnaa odurarga çarap çat. Bydip turgan çeri Barzassk, Sapropelev degen көмүрleri мында baza var, baza protsent letucij veşcestvolu çaan көмүрler var, bu veşcestvolorдь nijik emes temperatura tuzьnda çazaarda olor kerosin, benzin, mazut dep neftiң produktalaryн verip turat. Leninskta vydip turgan көмүрlerdiң baza ondyj nemelerdi iştep сыgarar. Bu onco ajdyлgan көмүрler çьluzьp сыgararga syrekej çakшь voьp çat, onьң çьluzь 8 muң azra kalorijge çedip çat, ezilegen eezizi aajьnca olordьң kyli as volor.

Ajdarda Kuznetsk bassejn çyzyn çуур көмүрly eң syrekej çaan taş-kөмүrdiң bassejni. Çe Kuzbassta çañs la taş-kөмүр var емес. Kyn tyстыk çañnaң Kuzbascka koştоj temir ruda vytken, bir канca çerler var. Bu çerlerde eң artьgь-Taşelgin, Kondomsk, Tel'vessk, onoң-do öske gruppalar. Cenelte edip iştegen işterdiң vazьnda bu çerlerde 330 million tonna temir ruda var dep bildirgen, rudadağь temir 50-60 protsentke çedip çat. Bu kirely temir-ruda çььna 2 mln tonna соj işteer kycty bir канca metallurgijaньң zavodtоrьn tutak çok işteberge çeder. Ol rudalardyң icinde, temirden vaška, baza as емес, orto vodolgozьn çarьm protsentten kicinek емес tsink var, kezik çerlerinde-deze tsinkteң as емес çes var. Temir rudalardь öske porodalardaң ajьp turza, tsink le çesti algьdyj volor. Temir ruda vytken çañs Temir-Tau dep çerden bir канca on muң tonna tsink ajьp салgьdyj volor.

Tsink iştep alatan Belovsk degen zavodtoң raak емес, Salair dep rajondo as емес tsink le korgoçьn var voьp çat. Salairda vytken rudalar tsink edeten Belovsk degen zavodko 20 çьlga çeder. Onoң vaška Kuzbasstьң çerinde syrekej көp Sarь-balkaş, butovьj degen taş, çeret, onoң do öske strojmaterialdar var.

Kuzbasstьң vaj-çөөөzoin kanajda tuzalanьp turatan

Kuzbasstagь bu onco toolop ajdyлgan vytken vaj-çөөөzi oroоньnyң hozjajstvozьna syrekej çaan vaalu voьp çat. Odurar neme promьşlennostьnyң la transportьnyң azь voьp turat. Oroоньnyң indusjali-

zatsijazna onıq as emes kerektı metall. Ondıj-da volzo, bu syreen çaan vaj-çөөzө vаştаркь vеşçьldьka çеire sranaj tuza çok tegin çatkan dep ajıkьdьj. Imperialist çuudьn aldьnda 1913 çьlda Kuzbass çerinde işter alьp turgan vastra taş-kөmyrdiң toozь 755 muң tonnağa çedip turgan, Donbasstaң deze ol tuzьnda 29 mln tonna көmyr alьglap turdь. Ulu Ekaterina dep kaannaң veri vassejn kaandьjь völdь, ol tušta onь „ulu kaannьn kavinediniң“ çeri dep adajtan. Sibirdegi temir çol çazalgalakta 1898 çьlga çetire taş-kөmyr sranaj as alьnp turgan, çьlna алған көmyr 20-le muң tonna çedip turdь. Taş көmyrdiң көvizi metallurgija Gur'evsk degen zavodtko varьp turdь. Bu, 1815 çьlda vьtken, zavod Stalinsk degen metall edeten zavod vьtkelekke krajda metall edeten zavodtordıң sok-çaңьs zavod volgon. Onьn çьlna işter alьp turganь 3 muң tonna соj volgon, өskөrtip ajtsa, Kuznetskta emdi eki domna, eki kьnyne işter alьp turgan krezinen аһsар völdь.

1897 çьlda kaznanьn emes, tegin ulustьn Sudzensk degen ruda kazatan (kopi) çer асьldь, onьn kijninde Anzersk degen rudnik, onь temir çol eelenip turdь. Imperialist çuu kereginde 1913 çьldaң vaštaj temir çol la arь-berі çoruktaarь көptөj vererde, temir çolgo көp taş-kөmyr kerek volö vөrdi, onıq ulam taş-kөmyrdi kazatanь 1820 çьlga çetire көptөp turdь. 1912 çьlda kabinet Kuzbasstьn vastra tös çerin le kьn-tyštьygindegi çerdi kontsessijaga vөrdi. Bu kontsessijanь Kөpikuz degen aksioner övşestvozь aldь, bu kapitaldьn yc ylyniң bir ylyzi frantsuz kapitalisterdiji völdь. Taş-kөmyrdi çetirip, көp атам alьp turgan kereginde, taş-kөmyrdiң alьzь (kodорьzь) ьңьр, özip turdь, Kemerovsk le Kol'cuginsk (Leninsk rudniktar tudulьp асьldь, Kol'cuginnaң Usjataa (Prokop'evsk) çetire temir çol vьtti, kьn tyštьyginde Prokop'evsk, Kicelevsk, Şestakovsk dep rudniktar çazaldь, koksovьj degen peckeler-le Kemerovodo ximzavod tözöldi, çе bu onco iş plan çokko өdip turdь, tuulardagь işter сасьлр turdь, ozogь çөrselder le işter turgladь, işke velettener dep iş өtkylerde, ol işter tavatan nemeniң toozьn çaanaarьn vuzulanvaj turdь, işteer iştiң aaj keregi sranaj syrekej kьc volьp turdь. Çe, muñьn kereginde şaxterlor vojlozь kuuсьndар verze, çakşь volor.

Çe bu өjiniң kereginde Leninsk rudniktegi Emeljanovsk şaxtanьn 5-6-9 rajondordьn işmekileri muñьj nemeni vicip turaf: „Şaxtada ozo bir-de mexanizm çok volgon. Şaxterdiң işteer kьniniң uzagь 10-12 cas völdь. Şaxterdiң 30-100 metirge lava dep nemedeң ştrekke çetire 5-8 pud көmyrly aparatkan „Korьtka“ dep-neme eski şaxtanьn transportь onđj volgon. Mazut la çazagan vөs өzөkty (fitil) „Ljaguška“ dep lampa eski şaxtanьn çarьtkьzь ol volgon. Kejdi zavojgo kijdirip turgan kol „Şarmanka“ dep neme eski şaxtanьn ventilyatsijazь volgon. Eski şaxtada ol lo kizi taş көmyr kazar, canакьs, tartacь agaş ekeleci, saң төmөн tyzerge agaş ekeleten, 2-4 kilometr artьk vазьp, воjь kazьp, salьp, 10-12 vagon

taş kömür tartıp, 40 akcadañ ala bir salkıvoıgo çetre as çal alıp turatan.

Kaandu tuzında Rossija Kuznetsk bassejnniñ vytken aaf çok көр çөөzөлөrdi neniñ ucun tuzalanvaj turdъ? Kuzbasstañ alıp turgan neme Donbasstañ alganьnañ vodozo, ru sranaj bir-de neme çarabas ujan uly volor, Kuzbasstağь көmürdiñ көр азын тунейleştirerge-de çarabas. Оньд usıgь тьндьј voloğьnañ volıp turgan.

Донньд bassejni, temir rudazь көр Krivoj Rog deñ çerden raak emes volgon. Bu rajon vaza Donbass сылар Rossijañ ozogь promьşlennьј rajondogьna çuuk volıp turgan. Ajdarda, temir çol tudьp, akca сығарарға kerek çok volgon. Kuzbasstьñ көmürin саңьs la temirdiñ rudazь çaan vaj çerly Ural elbek algьdьј voldь. Rossijañ kapitalisteri Uraldañ bir-le kicinek сој alıp turgan, ondo-do onь işteerde, agaş odurьp iştep turdь. Kuzbasstañ-baza la çuk voļьñdь çerine kerekty bir eveş көmür algьlar turdь. Ajdarda olor Uraldь da Kuzbasstь da bir de тыңdar sanazь çok volgon. Onoñ başka, koļьnda Donbass şaxталu, kып тыstyğindegi zavodtu kapitalisterge Ural la Kuzbass тыңp turьp deñ voluzarga bir de tuza çok volgon. Оньд уstynde, kaan başkaruzь Sibirdi cij neme çetiriip turgan kolonija kirely vodop turgan, onьд ucun olor Sibirdiñ promьşlennozь bir de temikpezin, тыңvazьp deñ vuudak ederge kiceep turdь.

Kuzbass vaştapkь veşçıldьkta

Ural la Kuzbasstьñ çaan çөөzөлөrin çetre tuzalanьp alarga, olordь tös çer edip уstynde eñ çaan hozjajstvo kombinat vudyrip alarga çаңьs la Sovet başkarı kuctь voldь.

Kөmürdiñ le metalldьñ көbizin oroоньvьska Ukraina verip turdь. Donbass la Krivoj Rog vь uzak emes өjine Sojuztьñ çok çаңьs tös metallurgijañ vazazь volıp çat. Bu өtkөp veş çıldьñ turkunьna hozjajstvovьstьñ syrekej ты özyp turgan kereginde, ol alıp turgan көmür le metalldar çedişpej vardь. Sojuztьñ odurar nemeni le metalldь kereksiir volgonь vistinь vaştapkь taş көmür le metallurgijañ vazazь çetiriip turarьnañ bir kanca çaan voldь. Bir çаңьnañ deze oroоньvьstьñ korularь тыңdarьna ol var volgon taş-kөmür-le metall vazazьnañ başka, vaza bir çedegen kuctь көmür le metalldьñ vazazьp oroоньñ kып сыğьzьnda vudyrer kerek voldь. Ak armijalar Ukrainanь alaap algan tuzında biske kandьј syrekej kyc volgonь oncovьstьñ sanavьstañ сыkraj turgan.

Таş көmür le metallurgijañ vereten kып-сыğьzьp-da çaan vaj hozjajstvo vudyrip alarga vistinь çerdegi vytken çөөzөzi Kuzbasstağь taş көmür volıp çat, Uralda da Sibirdе, onoñ do өskөzinde temir ru'a sranaj çetkil volgonьp bis көrgөнibis. Оньд ucun partijañ 1930 çьlda volıp turgan XVI-сь çuunь vistinь partijañ

ваşсыз болгон п. Сталинниң санаазы ла мьндьј чөр вудырген: „Ороон-
ныӊ industrializatsijазь җапыз ла кун тыстыгиндеги көмүр ле металлур-
гияныӊ vazазына тајаныр неме болвос. Ороонды тырген industrialalar
саларь җурум җадзыныӊ аај керектери SSRS-тыӊ кун сыгзында
көмүр ле металлургияныӊ екinci төс vazазын Ural ла Sibirдин көмүр,
vaza темір руда вуткен вај җерлерин кыјалта җок тuzаланьр вудырери
волур җат“. Ғуун бу җуугындагы өјликте урало-кузбастыӊ комбинатын
вудыrer деп җөптөп салган.

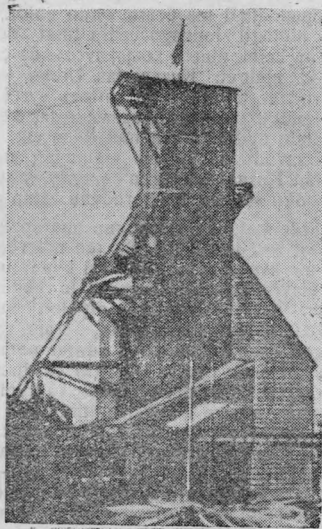
Bu kombinattyӊ usurь nezinde volor?

Kuznetsktyӊ көмүри ле көр savазында Uralda вудип турган
soјды каялтар, комбинатын төс usurь ondo volor. Uraldagь темір
руданыӊ азьктарь milliard tonnaga җедип турат деп unudajы. Ғак
онды болгондо, бу керек алвать хозјайstivoзында җаан ucurlu volьр
турганы мьнаң-да vildiret: Kuzbasstan Uralga көмүрди, Uraldan
Kuzbasska темір руданы тартар җердин ортозы сырекеј raak та volзо
(2000 kilometrge җуук), onоң do Kuzbастыӊ таş көмүри ле каялткан
metall кун тыстыгинде вудип турган metallдан cik җок җеңил volьр
җат. Kuznetsktyӊ zavодында вуткен metallдыӊ usurь vaza onды.
Uralga варьр турган Kuzbasстан алган көмүрly вагондор, oјто varar-
да, Kuznetsk zavodko varatan темір руданы сальр альр арагыр турат.

Ғе бу көмүр ле metallды solьстыгыр арагыр иштеери Ural Kuz-
bass комбинатыныӊ төзи volьр җат. Бу төс volордо, onыӊ ystyneӊ
proizvodstvoныӊ бир канца җапыз vөlyктери вудер ucurlu, бу vөlyк-
ter deze сој lo көмүрдин proizvodstvoзы ла tudуш, emeze olorgo
volуzaасылар volor. Proizvodstvoныӊ vөlyктери бу: koks' eder-xi-
mija promьшlennozь, elektro-stantsijalarь, темір җoldорь, onоң-do
өskөzi. Бу җедеген җаан комбинатын одураг nemezин көр savазын
Kuznetsktyӊ bassejни берер ucurlu BSK (B) partijаныӊ төс komiledi
munыӊ kereginde 1930- җылда dekarь ајдыӊ 10 кунинде мьндьј неме
вicip алды: „көмүрдин vazазы kereginde тургускан керектерди тырген
вудйrip аларына Kuzbasстагы көмүр promьшlenност каршай җајызын
деп kiceer керек. Көмүрдин promьшlennozь vaштаркь өјликте канца
kirely, өјдин казы kirede җајыларь Ural ла Sibirde-Magnitogorsk ла
Kuznetsk деп attu tudьр турган metallurgija zavodторь вудип, olор-
ды иштendirer sroкторына ulam volзын, vaza elektrostantsijalar вудип
(Kemerovo, Kuznetsk) иштеgenineӊ ulam, onоң vaшка SSRS кун сыгь-
зындагы rajондогындагы promьшlenностыӊ одураг nemezин kerekci-
geni өзip турарда, onь җетkil җетirip турганынаӊ ulam volор“.

Onды болордо, Ural Kuznetsktyӊ комбинатыныӊ, җазалы, анца-
dala onыӊ kоceгarkазы (peckezi) болгон Kuzbasстыӊ җазалы җапыз-ла
bистиң krajдагы ишmekci ле kolхозниктердин вудireten zadca-kerek
volьр турган emes, bastra сојузывьстыӊ алдында турган zadaca керек
volьр җат. Bистиң krajдагы kol кycи ле җаткандардыӊ lozungь „onco-
зын Kuzbasska“ деп oncovьs вилерibis. Bastra Сојузка ucurlu kоce-
гarkалу Kuznetsk basejинди кьска srokko Сојузта, Donbasстыӊ kij-

ninde, ikinci çerge turar edip ködyrip alar kerek. Syrekej kyc çaan kerek volgon. Donnass deze bir kanca on çaldarga tudulyp turgan edi. Çe öskə arga çok volgon. Bu la çuugyndagь çaldarda çaan Kuzbastь vudirip albaza, temir çoldor, kyp cьgьzьndagь vastra pro-mьşlennost odurar nemezinen sranaj kuru çatьrgьzьp, Sojuzьvьs çañs kömür metallurgija vazalu çattьrgьzar edivis. Bu Sojuzьtnь ikinci kocegarkañь (peckeni) vudyreri dp zadacazь syrekej tyrgen temp-la vudyр turtan деп ajdar kerek.



Leninskajda „A“ şaxtanьn koperi.

Sovet Sojuzьtnь proletariadь ötkən төrt çylga veşçьldьnь planьn vudyrip alganьnaң ulam Kuzbass sranaj tapьlvaj bargan. Baştarkь veşçьldьk vaştalar tuzьnda Kuzbassta ne var volьp turgan? Çañs sutkada 7 muң tonnaga çuuk kömür kazьlp turgan, ongo çuuk şaxtalalar, temir çoldьnь ajгьzь koks peckelerdiң eki batareja' eky çava sutkazьna 500 tonnag çetpes kokstь verip turgan, onьn ystinde vytkenineң veri_çys çьl ötkən, çьlna 5-6 tonna coj iştөp

alır turğan, Gur'evskij zavon nar boldı. Kuzbasstıñ bastra hozjaıstvozı ol boldı. Bu onco predprijatıjanıñ texnikazı tyky ozogı ada-övekölerdiñ eñ usında çadır kalğan texnikazı volgon. Bastra kazır alır turğan kömyrdiñ 2 prots köp emes mexanizma la kazır turğan. Gur'evsk domnaga şaxtanıñ domnanıñ ustunde çylk maldıñ kyci le cıgarıp, onıñ kol la antarılıp turğan. Kuzbasstagi köp emes predprijatıjalarđıñ texnikazı ondıñ syrekeñ kijninde çadır kalğanı körgyzer temdekteñ baştapkı veşçıldık baştalar tuzında syrekeñ köp volgon.

Bu tört çıldıñ turkunıña Kuzbasstagi iş nege çetti?

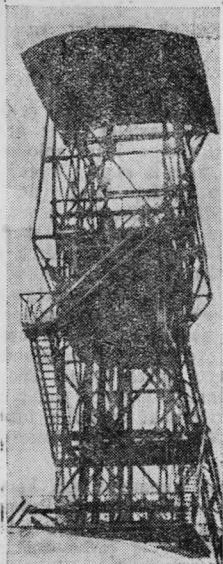
Kömyr promışlennostta baştajlı.

Kuzbassta kömyr syrekeñ köp, mındağı azıktar köp çıldarğa çeder dep onco ulus bileten. Çe bu kıljş çok şaxtalar ediler kerek cıktı. Kuzbassta azıktar var dep çanıñ onı bilerge kerek volo berdi emes, ol kömyrdiñ kandıñ kırtarı, kajda, kazı-la kırtıñ kyci kanca kirely, kazı-la kır kanca kirely çerge çajılıp varır çat, bu kırtagi kömyrdiñ çakşız kandıñ, kazı-la dep çerdıñ ysti çaar kandıñ tolyk volır çatkan dep cike çat bilerge kerek boldı, kıkartıp ajtsa, çanıñ-la kömyrdiñ geologie azık usı vazın bilerge kerek volo vergen emes, bodoldu emes, cın promışlen azıktarı (geologtor olordı A-la B bukvalar la temdektejten) kandıñ, onı bilergelerek, bu azıktarı aajınca şaxtalarđıñ proekterin etkedij volızın şaxtalar edilir vızı vudip turızın, çe ondıñ 400 milliard tonnanı azıktarı ol tuzını da 186-la million tonna, öskertip ajtsa, veş çystegenineñ as (protsenttiñ çirmezinci ulyzi) bildirip turdı. Kömyrdiñ çatkan çerin bedrep turğanı promışlen çazaldıñ kerekisip turğanıñ kijninde çadır kalır turğan. Bir kanca şaxtalarđı arga çokto projekt çokko la tozöör volıvıñ, tyky iş kındykken kijninde le oo koştıj bedrep kóreri le proektterdi usıña çetirip turdı.

Baştapkı veşçıldıktıñ vı ötkön tört cılgı neme bedrep kóröciler Kuzbasstıñ aajın bilip aların syreen çaan iş etkiledi. Promışlen azıktarı 1933 çıldıñ janvar ajdagı 1-ky kyninde 795 million tonnaga çedip turdı, baştapkı veşçıldık baştagalakta çarlu azıktarı 4 katar çaan volır turdı. Protsenttiñ çirmenci ulyniñ ordına promışlen azıktarı bastra azıktarıñaç vodozo, protsenttiñ vezinci ulyge çedip turat. Çe, bu da azıktar çudek as volor. Ondıñ da volzo, onco çazalıp turğan şaxtalar turguza oncozı proektu volo berdi.

Onıñ arı ajdaı. Baştapkı veşçıldık baştagalakta, Kuzbassta iştenip turğan şaxtalar 13 le şaxta boldı, oloroñ çılıña iştep alır turğan kömyri 2, 4 million volır turdı. Orto vodop alza, kazı-la şaxtanıñ çılıña iştep alır turğan kömyri 200 muñ tonnaga çedip turdı. Şaxtalar oncozı ozogı texnikalu boldı, ondogı iş oncozı kizil koldıñ la mal kyciniñ ijdezi-le vudip turdı. Tört çıldıñ turkunıña, kömyrdi çılıña 23 mln tonna işteer kycty edip, 41 şaxta tözeldi, orto vodozo, kazı la şaxta 550 muñ tonna kömyr iştep alar kycty boldı.

Çe, bu şaxtalar srañaj başka texnika la ödir turdı. At la ajlandırar ordña maşına turdı. Öder tuzında vızuladıp salgan çañ ep-syme ta, vıldı, ol ep-syme aajınca işter turdı. Temdekter ajtkazın, Şceglovsk 1 № şaxtanı tonđıar syrekeñ kyc ep le ödir turdı, onđı da volzo bu ep srañaj vızı voloz.



İeninsktegi Emeljanov şaxtanıñ koperi.

Çe, tözelgen de şaxtalar, ozo volgon şaxtalardan başka volıp turgan. Bu syreen çañ şaxtalar volıp çat. Temdekter ajtkazın Prokop'evsktagı metalırg kökstyñ proızrodstvozyña varıp turgan kömyrlerdi kodoroz volıp edilip turgan Kokos 1 № şaxta, proekt aajınca 3 sulu volıp işter çalyña 3 million 250 muñ tonna kömyr işter kucıty voldı. Onđı şaxtalar Sojuzvıysta çok, sok çañs „Novıj Orient“ dep şaxta Amerikada var, çe ol kacanda bu kireiy kömyrdi cıgarvaj turdı, emdi deze krizis tušta srañaj as kömyr işter turgan.

Bu 1933 çylda şaxtanıñ iştedip salar. Şaxtanıñ vastra protsenterinde 100 prots. mexanizirovat edip salar. Kazı-la minut toozıña temir çoldıñ çetre çañ vagon kömyr öre cıgarar, ajdarda cas toozıña 60 vagonnoñ voloz. Bu şaxtanıñ işter alıp turgan kırtardıñ kalıñ 14 metрге çedip turgan. Onıñ kereginde şaxt anıñ çavıntızy oşkoş ystundeği çeri oıyıp tuşpezin dep, ol kömyrdi alıp kojgon köndej çerdi önetejin çazagan material la toltırar kerek voloz. Şaxtanıñ işter turgan çerdin uzun sıñ kömyr kırtar çajyılan aajınca 2,5 kilometr, kırtardıñ çajyılğanıña tuura krest aajlu barganı kilometrdeñ azıp çat. Şaxtanıñ tereñi 300 metr kireiy, işter volıp temdektegen kömyr çerlerdin azıgı 75 mln tonnaga çuuk. Şaxtanıñ

ışter cıgarar çetkil tuzında şaxtada 5 mungu çuuk kizi işter.

Emeze Anzero-Sudzensk rajonıñ 5-7 şaxtazın alal. Ol azıj tuzında çalyña 400 muñ tonna cıgarıp turgan, emdi başkalandıır-çazagan kijninde onıñ kycin 1, 7 million tonna çalyña cıgarıp tuzın dep çetirip turgan, Sojuzvıysta bu eñ çañ şaxta volıp çat. 1933 çyldıñ maj ajda da şaxta sutkazıña 2, 5 muñ tonna cıgarıp turgan. Prokopevsk degen rajondogı 5-6 şaxtazı işke kireverdi. Onıñ kyci çalyña 1 mln. 650 muñ tonna volıp çat. Kemerovsk rajonıñ tös

şaxtazın sranaj la bir başka başkalandırpı çazagan, onıñ cılına kömyr-сыгарар кысін 350-нең 550 муң tonnaga çetirip турган. Bastra төрт cılıga іştendirip салган, cılıна ајландра водозо, 500 муң tonna іштей кысты cаңы şaxtalardıң тоозы вудын-çарым онго çедip турат. Ondıj volodo, Kussvas екінци веşылдыкка cılıдың вудирip едер ізі çетре çetkil тузында 11 million tonnaga çуuk іштеp алып турган, 31 şaxталу, ваза cılıдың 25 million tonna іштей кысты cаңы tudулып, çазар турган 40 şaxталу кирди.

Şaxtanıң ondıj syrekej çajulgan çazaly, алып турган көmyрдің тоозының өзүмін вьзулар салган. 1928 cыlda Kuzvasста ајландра водор kelze, sutkazына 7 муң tonna іштеp турган. 1932 cыlda ваза ајландра водозо, sutkazына алып турган көmyр 19, 5 муң tonnaga çедip турды. Baştapкы веşылдык başталарда, көmyрдің bastra алып тургань 2, 5 million tonnaga çедip турган, веşылдыктың ucындагы cыlda deze, ol 7 million tonnaga çetti, веşылдыктың pianь аајınca іштей volгоп, (ucындагы 1932-33 ç. 5-9 min tonna іштей volьp temedektegen) таş көmyрдің тоозынаң çаан аза верди.

Kuzvasстың іштеp алып турган көmyри emди sranaj өске керекке сыгар volды. Ozo көmyрдің bastrazына çуuk паровозторго сыгыp турган. Emди deze çарымызынаң көp көmyр кокстың edizine вагыp çат, коксты magnitogorskтың оноң до өске Uralдагы donnalarga, vistin Kuznetske donnalarga çetkil берip çат. Artканы паровозторго, elektrостансijаларга, өске до керектерге сыгыp çат. Мынаң ulam, energetik degen көmyрдің көлзін çetirip турган Anzero-Sudzensk rajony таş-көmyрдің іштеp алып турган тоозын 40 нөң 26 protsentke төмөндip салган. Prokop'evsk degen rajony deze 1932 cыlda көmyр kodop алар keregінде екінци çерде турар volды (көmyрдің bastra алызынаң 27,5 prots).

1933 cыдың мај ај çедip келерде, Prokop'evsk көmyр казыр-алар keregінде baştapкы çерде тура верди. Ај la onызы çолду neme Prokop'evsk Kuzvasстың аај çок ваалу çөөзөзі. Бу rajонның көmyрleri ең syrekej çакшы komырler volьp çат. Olor anglisk kardif syrekej çакшы çарлу көmyрдең artык volьp çат. Onың ucын şok çetirip турасылар çаан Prokop'evskтың çazaly vutpezin деп çаантајын кiceep куçyrenip турлады. Kuzvasстың proletariady deze кату klass tartызу тузында Prokop'evskti tudьp алып, вајыркаp çат. Byгыngi Prokop'evsk іштеp турган 11 şaxталу, syrekej çаан cаңы tudьp турган yc şaxталу, syrekej çакшы çepseldenip алган tsextы, rudnikka bastra kerekty elektroenergiјаны çetkil çetirip турган кыци çаан elektostanсijалу volьp çат. Rudnik Magnitogorsk la Kuznetsk zavodторына кынун le 450 480 vagon көmyр çyrgyzip çат.

Prokop'evsk degen rudnik le козо бу ucындагы еки cылы тузында, ваза çаан аргалу volьp Kiselevsk деп rudnik өзip алды, ol Kuzvasстың çаан rajондогын іштеp турган іштиң kapşagajынаң çedizerge туру. Prokop'evsk rudnikтаң 12 kilometr çерде туулар ортозында çyзун

çyyr iş işteerge kereky çepselderdi vydyrer çaan zavod tudulyp çat (Kiselevsktyn texanik zavodь).

Komyrdiñ köbizin Kuznetssk zavodьnyñ koks batarejalaryna çetirip turgan, Osinovskij dep çañ rudnik vytti, Stalinsktañ raak emes Aralicevsk dep rudniğı.

Emdi kömyr srañaj vaška ep-le kodorylyp turat. Baştapky beş-çyldyk vaştalaryna çetire taş kömyrdiñ 2-le protsent kiely (40 muñ tonna) mexanizm-la kodorylyp turgan, onoy artkanyñ deze kajlo dep ucar saptap salgan temir-le kazylap turgan, çetirişti-le otkatkanyñ köbizinde at-la edilip turdy, at-la ediletlen bolzo, ony syrekej çakşy çenil iş dep ajdatan

1927 çylda ijun' ajda Leninskij rudovpravlenienin, Emel'janovskij şaxtadagь, Boldyrevsk kьpta vaştapky uur vruvovaja degen mašina köryndi. 1928 çylda bu-la şaxtada vaştapky konvejerler işteer völdь. Ol-la 1928 çylda Leninsk rudnikta-la Anzerkada otktkanyñ izinde attyñ ordьna elektrovoztor turar völdь.

1932 çylda vastra alyp turgan alyzynyñ çarmyzyña çuuk (45 prots.) mexanizm-la alylyp turgan, vastra alyzь deze, yc katapka çuuk özө verdi. 7 mln 40 muñ tonnanañ mexanizm-la alğany 3 mln 180 muñ tonna völdь. Kömyr kazyp işteer turgan ep-syme emdi srañaj bir vaška volgon dep çartyñ vilip alarga, Kuzbasstyn şaxtalarynda çer aldьndagь işteer turgan maşinalardьñ toozyñ көrözө, çart bildirer. Beşçyldьktyñ vazьna çetire taş kömyr kazar maska volgon. Ucy çaar deze—1300 völdь. Elektricestvo-lo neme yjttejten elektro la kazar çepsel srañaj çok volgon, usьnda deze 264 kazar çepsel völdь. Uur la çenil kazar maşinalardьñ toozy 37 völdь, emdi 88, konvejernьj lentalar emdi 3, 5 kilometr kömyrdi kaskan çerden (çylgadatan ştrekke çyrgyzeten) çetti.

Prokop'evsk kuzbasstagь vastra udarnikterdiñ çuunьna çonьnyñ otcodьn vererde, mьndьj neme ajdyp çat: „Şaxtadagь mexanizmalardь çetre çakşy vilip alarga, udarnikter kynniñ kynge çytkip, kyçyrenip tartylap turdy. Mexanizm-la iştegen izi-le tyky ozogь a d a - ö v ö k ö t u z ь n d a g ь i n s t r u m e n t t e r d i a ь çajladyp turdy. Kömyr oodor maska, kajlonь- elektrosver lo kol la kazatan çepseldi, konvejer kol avra atly elektro lo tartarь çajladyp saldy. Prokop'evsk rudniktiñ şaxtadagь kömyr kazar çerde sovet sojuzьndagь Şort-Vollouder dep zagranitsadañ kelip turgan syrekej vaalu vruva maşinalardьñ көpizi işteer turat. Tös ştol'nanyñ çylgadarь altь çys tonnanañ işteer edip elektro lo tartarь la mexanizirovat' etken. Tös ştol'nazь çañs la çyldьñ turkunьna sutkazьna kömyr alyştь 1000-1200 tonnaga çetre çaanattь. Baza bu la ştol'nada syrekej kycty kompressor turguzьldь, çaan kombinat tuduldy, konvejerler turguzьldь, dispetcherskaja degen kerekke turarь төzeldi, şaxtadagь çerdiñ aldьn onco telefondop salgan, kömyrdi mexanizmdu sogocy maska la elektrosverlolar-la kazar völdь.

Prokor'evskta 5 № şaxtanıñ çepseldeneri usına çedip barat. Bu şaxtanıñ onco protsessterin çetre çetkil mexanizirovat' ederge vodop salgan. Kodorıyır turgan çerineñ arı kömyr konvejer-le vagoncikka çetre varar, onı arı onı elektro lo tartır, onı ahtarılar çerine çetiret, avtomat strelkazı vagonciktı voıy ahtarıyır turar çerine cyrgyzip ijer. Çerdin ystinde transporterdin lentaları la bunker-ge çetre varar. Bunkerlerdin ljukteri azra temir çoldıñ çanıñ vagon-nyñ toltırarga eñ çaan la volzo, çarım cas kerek volır çat.

Maşinalardıñ voılogınyñ işter vudyneri, vaza çaanadı. Mıñan ozo uur kazar maşına nemeni arulap turgan işterinde, aıyna 2, 5 mıñ tonna verip turganda, emdi tuzında, onı çetire çakş istendirip turgan kereginde, ol 5, 7 mıñ tonna. velettener işterinde deze 350 ton-nalardıñ ordına 1050 tonnaga çetire verip çat. Kuzbasstag kazar maşinalardıñ işter vudyneri çer ystinde eñ çaan işter vudyneri volır turı. Onco şaxtalarda elektricestvo var. Çanıñ la kömyrdi saap, kazarı mexanizatsıjalu volır turgan emes, çıldıraı, çetireri trans-port edip aparar, kyskartır aıtsa, kömyrdi kodoroı la onı çerdin ystinde cıgarar la tuduş volır turgan kerek işter oncozı çetre başkalana berdi. Kuzbasstag kömyr alar kerekti tıñdarga, tuu iş-mekcilerdin izin çeniltege partiya la başkarınyñ onor vergen texni-ka oncozın çetkil tuzalangan emes. Karşı klasstın şaxtaa kirgen elementteri sovet gosudarstvoga şok çetirerge kiceep turat. Olor maşına la işter turır, onı sındırır çat, kömyrdin alızy köptör, oı ködyrylip turın dep kiceep turgan emes, iş sranaj vıtpezin dep kiceep turgulajt. Nemeni çetre aajlavas, şaxtaa çuukta kelgen ulustı, olor işti kerekısej turın, maşinalardı yrep turın dep kiceep turı. Proletar çanıñ çaan sergy çok volır turgan çerlerinde olor as kafar emes voınyñ sanaazınca etkiler, vudyrip alır turat. Maşinalarda nedeñ ulam kör sınıktar volır turat, neniñ ucun maşinalardı koomoj tuzalanır turat, onı çart la oştı klasstın kıl-ğyna ulam volır çat. İştegen iş çanı volır, voınyñ bilbezi kereginde kör işmekciler maşinalardı tuzalanır tudarga çetre bilbej turgan var. Ajdarda aldynda turgan ulus ol maşinalardıñ izin çetre aajlavas ulustı syzer çedekke alır, tuu kerekke yuretsin, işti sofsialist çanıñ bilip turın dep yuretsin, aldynda turgan zadaca ondı volır çat. Baştarık veşçıldıktın çıdarı tuzında deze şaxtalarda iş-teerden volgoj, vastra promışlennosta kacanda iştelegen deremneden Kuzbasska kelgeni bir kanca on mıñ ulustar keldi. Olordoñ soznatel'nyj proletarijları, işke taskap kalgan işmekciler edip alarga syrekej çaan kerek volır turat. İşke taskap kalgan ozogı gornjak-tardan yurenip, şaxtaa kece le çanı kelgenderi 3-4 ajdyñ vazında çetre çakş maşinisttar volo veret, voınyñ yuredycilerden bir de kijninde artıaj işteglep turat, ondı kereker biste kör volgon.

1933 çylda aj toozına Kuzbass tempalarnı tıñdır çat. TK-le AKS-di kömyr promışlennozınyñ kereginde cılgan postanovleniezın

vudyrzeni Kuzbasstıń izin srańaj bařkalandırıp saların vızulap saldı. 1933 ılda 9 ajdıń icinde Kuzbassta kómyrdiń alızbı sutka toozına 26 muń tonnaga ıuuktap vardı. Plan vudyrerine ıetire srańaj kóp neme artpagan. Nojavr ajda kazı bir kynderde Kuzbass plan aajınca veretenin 32,3 muń tonna sutkazına verip turdı. Bařtarkı ıarım ılda Kemerov rudnik plandı ulaj azıra vudyrıp turdı. Kemerov rajonnıń Pioneer dep řaxtazı kómyr alar planın bařtarkı ıarım ılda 130 prots. vudyrıp aldı, iş vudirip alarınń planın bařtarkı kvartalda 116 prots. voıjna turar vaazı plandagazına 15 prots. tyzyre völdı. Anzer Sudzensk degen rudo 9/10 řaxtalar, vařkararınń Emiljanovsk, Leninsk ruda vařkarar řaxtazı bařtarkı ıarım ıldıń planın vaza artık vudyrıp aldı. Eń vazında turgan řaxtalarđıń toozına 2-2 vis, Prokop'evskta, Golubevsk, Xakasijada 7 № řaxtalar kirip ıat. 1933 ılda Kuzbasstagi kómyr alıř 9 million tonnadań azır turat. Onoń 3 milliongo ıuuk kokstolıp turgan kómyrler volıp ıat. Bařta kómyr alarına ıarmızınń kóvi mexanizatsija azıra alınan. ııldıń iş vudireri 9,6 mil. tonnaga ıedip turgan 10 ıań řaxtalar işke kire bergen.

Kuzbassta ondı ıakřı işke kandı ıol la ıetti. Bu işti nek. Stalinıń 6 ıakıltazın vudyreri azra vutkedij völdı. Kommunist partijanıń cike, ıastırvas vařkaruzı, Kuzbass ıazaldagi işmekilerdiń ortoızında sotsialist möröj le mergendi işti syrekej ıaan ıajır salgan kereginde iş syrekej ıakřı vuder völdı. Bu iş Kuzbasstıń taldama ıakřı, Prokop'evsk rudniktagı eń ıakřı brigadanıń brigadiri volgon. Ivan Akimovic Borisov, vaza Kemerov rudniktiń, Diogana'ınj řaxtadagi tatar natımen brigadanıń brigadiri Gı'mutdinov, Vorosilovtıń adına adalgan 5-6 řaxtanıń brigadiri Nefedov, Ivan-la Petr Neverovtor ıylap, vaza eń ıakřı kómyr kazı Viktor Pecen; Brokarev, Latřev, Batalov, onoń do öske udarnikter ıylap iştep turgan gornjaktardıń izine ı ulam vuder völdı. Olor eecide öske ıys kizini ararıp ıat. Ivan Borisov aj toozına voıjnıń planın bir-de tutatpaj vudyrıp turdı, ol voıjnıń brigadazı Prokop'evsk rudnikta kórimıılı edip alarga er tartı. Onoń brigadazınń 9 kizi oncozı tař kazar maskanıń texnikazın bilervöldı, ıań kelgen ulıstı bu işke yuredip turat, plandı ulaj-la azıra vudyrıp alıp turan. Brigadanıń ceni Alekseev tuu kerekke 6 ıań işmekini yuredip aldı; Puřkarev 3 kizini, ekinci veřıldıktı usına ıetire proizvodıvonań arı-veri araba volıp, işke vektelip kalgan; Kisliısın řaxtada 8 ııl iştedi, işmekilerdi tař oodor maska la işteerge yuredip aldı, 4 katap oo premija bergiledi; řcetinin de, vaza onoń tómon iştep turgan emes.

Anzerkada nek. Pecendi bilbes ıańız ta şaxter ıok. Onı izi kereginde onco işmekilerdiń ortoızında ermek volıp ıat; ıeti ıılga bir de uzyk ıok ulaj mergenci volıp iştegen ucun nek. Pecenge 13 katap premija bergen.

Emeze Latıŧevtı kerele. Gornıj kerekti etre etkil biler de volzo, ol iŧ ok amırap turgan tuzında texnikanıń literaturazın, visikterdi, gazetterdi, zurnaldardı kыsыp turat. Tuu kerektiń texnikazında ań solın neme sygar volzo, ol kandıj-da spetsialisten koomoj emes bilip turat. Voıjnıń biler nemeni ol ske uluska ajdıp yurederge kiceep at. Onıń ratsionalizator ep sygarar bastra vassejnnin argazы voldı, ol bir kanca on kolhoznikterdi tuu iŧterine taskadıp salgan.

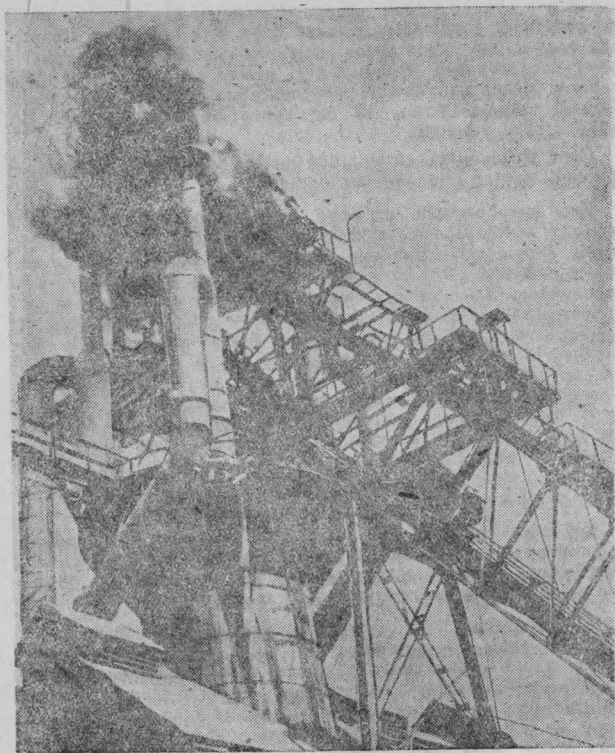
aan Kuzbasstagы azaldardıń mergendy armijanıń vaŧtarkı rjadtarında turgan attu-cuulularы ondıj.

Kara metallurgijada bis nege ettik? Kandıj da industrializatsijazы soj, volot, sıjmada sokkon metalldar okko vudyrip volbos. Vaŧtarkı veŧsyldık vaŧtalarыna etre krajda sok ańыs Sur'evsk dep kicinek zavod var volgon. 1929 ылдаń arы Kuznetsk zavodıy azaar voldı. Onы tudarga Kuznetsk gorodtıń tuzında Tom suudыń akazыndagы Gorunovsk degen ploŧcadkanы taldap aldı. Bu gorodtıń XVII sakta vaŧ bervej, kaanga vakpas uk-alvatylardı kolgo kijdirip alıp, kaan vaŧkaruzыń vekter alarga ŧibee edip tutkan. Gorodtıń ańında eki yc kicinek deremne var, ondı vaŧka ozodon beri „kuznetster“ (ol erindegi ukalvatylardıń adы) urtagan tuular-la tajgalar adıp at. Mыnda metallurgijanıń zavodыń tudarga kep kapitalistterdin sanaazы tyky ozodon beri edip turdı. Olor ruda la taŧ komyrdıń uugыna tartыp turdı. e, olordın onco proektterinen bir de neme volvody. Bu zadacany vudyrip alarga ańыs la eńip algan proletariat kycty voldı.

1930 ылда partijanıń XVI uıny Ural kuznetsk kombinıdыńыń azalыń ajıp kojыń dep direktiv verdi, 2 ыл volgon kijjinde—1932 ылдыń ucunda Kuznetsk zavodы oroongo 260 muń toona soj, 33 muń tonna volot la vaŧtarkı rel'salardı edip sygarıp verdi.

Sibirde metallıdыń proizvodstvozы voıjnda volzыń dep bistiń partijavy kicinek emes tartызuda turıp eńip aldı. ŧok etireciler azal vaŧtalvazыń dep uzyn vaŧka vuudaktap turdı, partijadagы teskeri tartaacыlar ŧty klasska voluzacыlar, azal vaŧtalarыń uzadıp turgыladı. Ondıj-da volzo, volŧevikter voıjnıń sanaazыnca edip aldı. Bu zavodıń eder izi ыlna 350-400 muń tonna soj volzыń, onы 5 ылдыń turkыlna tudıp salar dep vazыnda onoıjıp vodop turgan. Iŧmekci azaacыlar deze udra voıjnıń planyń turgustы. Zavodtıń kycin ыlna 1200 muń tonnaga etire (72 mln pud) soj iŧteer edip aanattы, onы tudarda, 5 ылga tutkan emes, 2, 5 ылga tudıp salgan, aıla onıń kyci vazыnda plandap turgan kycinen eki katap aan voldı. Bastra zavod deze 1934 ылдыń ucыnda vudyip kalar.

Bu zavod kandıj volıp turgan? Mыnan 3 ыл ozo bu erde ook ыraalar ezip turgan, sas teńezektter koıynıp, Bessonov dep kicinek



Кuznetsk zavodъның 1№ домна.

deremne turgan. Bu mьndьj een ьerde ьaan zavod kanajьr syrekej kapьagaj vytti?

Iьteer kycineь vodozo, Kuznetsk metallurgija zavodь Sojuztagь zavodtoьnaь Magnitogorsktagь zavodъnaь eecij turar. Ol 1200 muь tonna soj, 1450 muь tonna volot la vaza 1130 muь tonna sьjmada

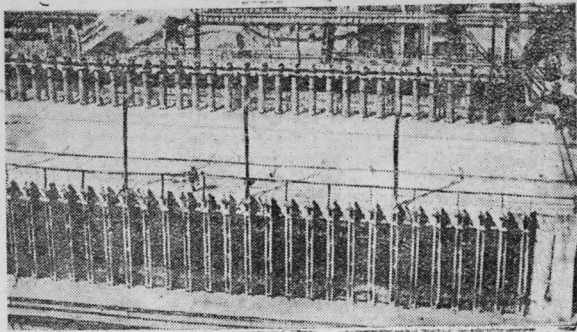
сөйгөн темір, оның қартызы рел'сalar болор. Сынп аждар воізо, завод бир канца қаан вашка заводтордоң—tsexterдең выдip қат. **Коксовь тsex** сыьна 1200 муң тонна кокс сыгарар, ол 4 коксовь батаредең выдip қат. Пецкелер тың кyцты-пецкелерди көмыр шixта-ла (колынь) тольтырганың кижинде кокс 16-18-ле castың вазьнда выдip калатан. Казьы да 38 пецкелы, ващаркь еки батареј işке кире берди, кузнетскtagь домналарга кокс четip турат. **Доменнь тsex** 4 домна деп пецкелы воіьр қат. Тургуза işтер турган ващаркь еки пецке сутказына казьы да 750 тоннанаң верер ucurlu, екinci еки пецке сутказына 1000 тоннанаң верер (казь-ла пецке сутказына 60 муң pud, емезе темір çолдың қаантайьн işтер турган 60 вагон işтеер). Бу пецкелер ки еly Америкада toolu-ла пецке бар, Germanijada деze сок қапыс онды пецке бар. Ukrainada ең қаан домналар сутказына 600 tonno берip турат. **Мартенов тsex** 150 тоннанаң вадьр турган 15 мартен пецкелы воіьр қат. Пецкелер сујук сојдо işтеер, олордо доменнь ла колошник газть коіьщтыьр салган коіьнтынь одураp. Metall (волот) вагонеткалардың yстынде турган салатан деп керке urulьp турган. Казь ла urulьган urынтыньн uурь 2,5 наң 4 tonnaga çедip қат. 1933 çылдың ucында алть мартен pesкелер işке кире берди. Texника қапынаң бу пецкелер çетре болор, олордың кyци деze ты. **Сөјө тартар тsex** төрт вашка, вашка edilgenin сыгара: çолына çартып million tonnaga çуuk rel's, бу сыгарьp турган rel's ла 5 муң километрге темір çол өткyрге çедер,—orto сорт, ook сорт сөјгөн list сыгарар. Мартен tsexтең kelgen metallдың urынталарында izidele, syрекеј қаан кyцты влжуминг деп стanga сыгььp турат. Бу влжуминг сыьна 1-1, 1-million тонна продуктсыја сыгарьp қат. Влжумингның кижинде metall rels едерине rel'sa сөјерине стanga, оноң өскө стандартга барар.

Prokat tsex деп неме қаан завод воіьр қат. Қапыс бу tsexте işтер турган motorlorдың кyци 60 муң малдың кyцине турар.

Zavodto syрекеј қаан кyцты электростансыја tuduldь. Оның кycin ващаркь вещылдыктың ucь çаар 60 муң квт (82 муң аттың кyци) çетirgen. Стансыјада төс tsexтердиң керектеринең артып кальp турган домна-ла кокс газтardy-ла көмырди одураp edip водор салган. Муньзы электро işде proizvodstvoзыньн ваазь çеңил болорьн възулар салар.

Бу төс tsexтердиң вашка заводто tudulьган-да қапы tudulьp та турган бир канца қаан tsex-zavodtor бар. Otko кyжbes degen tsex сыьна 40 муң тонна çамot, 30 муң тонна dinas (оньзы otko васып кyжbes degen materialдардың выдymдери) сыгарьp турат, волот urьp турган tsex, сыьна 4 муң тонна казан едер materialдар сыгарар edip водор салган, казан çазаар tsex, kirpic zavodторы, оноң-do өскөzi бар.

Кокс, домна, мартен прокат tsexтерде, электростансыјада онco төс едер işтер çетkil mexанизатсыјалу болды. Көмырди, коксты, rudаны, сујук сојды çетirери, skрапты саларь, волотты urарь, сөјгөн темірди

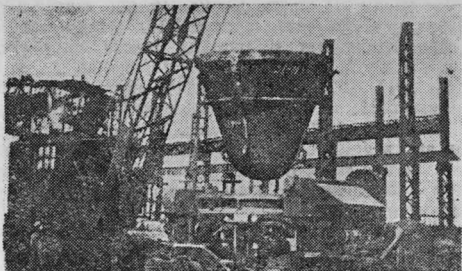


Kuznetsk çazaldың 2-ci koks balarejazy

bir stannaң vaza bir stanga çyrgyzeri, onоң do өskө izi onco maşinalar-la ediletен, ondo kiziniң kyçi srañaј as сьғыр çat. Zavodтың çazaly tuзыnda çer ystyndegi texnikаның ne le tapканы oncoзын tuzalыр alatan.

Оның usун Kuznetsk zavodы, emeze vaza bir adы-la kombinaды çer ysynde ең çakşы zavod volыр ta çat, volор da, bistiң oroondoгы proletarlardyң çakşыkrap turar neme volор. Bu gigant-zavodтың vaştapкы oceredi $2\frac{1}{2}$ çылга tudылган деп bis мынаң da ozo aйтканыбыз. Zagranitsada, ozodoң çurttu çerde, çazal material la iştiң kyçi artыktu da var volzo, onдыј zavodты tudыр аларга төрт veş çылдаң as emes kerek volор edi, bis deze оны $2\frac{1}{2}$ çылга tudыр алдыбыз. Ol kаnајыр volды? Sovet Sojuzтың vastrı proletariady bu zavodтың çazalyна kirdi: Leningradets-le Ukraientser ol zavodko kerektу maşinalardy edip verip turды, moskvictер elektroçepselderdi, jaşkintser tsement edip verip turды, оның usун zavod onдыј kыска өјgө byde berdi.

Bir канса çыс, bir канса муң taldama inzenerler, texnikter, ең çakşы işmekcilerdi Kuznetsk çazalyна ijgilegen volгон. Kolhozтор bir канса on муң kolhozниктерdi çazalga ijgiledi. Çazalga eşty klass elementeri-le kulaktardyң kolykсылар volгон teskeri tartыnasylар la sol çаның azra vyktecileri-le bir de kajral vernej tartызыр турган kommunistterge-le, kommunist partijaga vaştapыр алып, тоозы 50 муң kizee çedip турган, çazaldardyң vastra kollektivti, işter çatкан iş oroonyн алдында syrekeј çаан karulu iş деп vilip, syreen kajkamçылу, attu-cuulu iş kergisklep berdi.



Soj urar suskylar

İşmekciler mergendy, bir-de neme kereksebej, çytkip etken işti kergyzip bergiledi; çer ystynde iş vudyryp ederinin eň artygy ploščadkada turguskylar verdi. Sibirdegi 55-60° çedip turgan koron sook-toğ, Kuznetsk çazalga material-la çepsel çetirip turgan, tes zavodtoğ-nyñ ortozь bir kanca muñ kilometr volьp turgan srañaj een çerde çazal tudar kyci, bu onco birde neme çazaldyñ tempalaryn vuzьp volьbodь. Kağьn işke turgan ulus iştiñ uıgьn kereksebej, iş ederge tam çilbirker turdь. Morozov, Filipov, Dunkel dep çer kazaasylar çañs solьntьda çañs kiziniñ çer kazar ezizi 6-7 kub. m. volordo, olor 50 60 kub. m. çerdi kazьp alьp turdь; çañs solьntьda 5-6 muñ kirpicten salьp turgan Samarin le Kopenkin; otko vekci şidek voьp-nyñ brigadazь la çaantajьn otko vek salьşyñ izin eñ artьk edip alьp turdь; Volkov-la Opal'kov komsomoletster çañs solьntь tuzьnda, ezizi 1,5-2 toçna volordo, 15 tonna kirpic salьp turgan; armaturşik-ter Ljuvcenko lo onoç do ösközi kynune işteer volьp turganьn 9-10 katap artьk edip turdь. Koron sook tuzьnda, bir kanca on metr riji-ginde Kuznetsk çazaldyñ işçileri kauper le domnalardyñ valvajta sogor nemezini sogьp turganьn sanaazьna kem kidirbeji?

Kuznetsk çazal eñ çakşь sovetsk çazaldyñ armijazьn vudyryp aldь, kiji-jininde çadьp kalgan bir kanca on munda krestjandardan sotzializm ucun turuşkadьj syn proletarijalar edip, „vol'şevikter alьp volbos şibeeler çok“ dep kergyzip verdi.

Baştapkь veşçyldьkta vistin krajda proizvodstvo çañnyñ srañaj çar-çañ tsinkovьj zavod Belovodo tudulgan. Onьd çьlyna işteer alata-ny 12 775 tonna tsink. Bu zavod Salairda (Belovodon raak emes) vudyip turgan icinde tsinktu, korgolçьndu, onoç-do öşö metalldu rudalardy işteer volьp vytken. Salairda tsink rudalardan öşö tuura uktu nemelerdi ajьp turarga vajьdьp turgan fabrik tudulgan.

Zav. dto rudanyň ystyn ertöer tsex var, ondo çyzyn çөөzely rudalardy (kontsentraty), metalidy yrep turgan sanystyň protsentin astadyr alarga, önetöjini çazagan peckelerde örtölip turatan. Örtölip turgan çerden kontsentrat şixtoval'nyj tsexke wärp çat, ol ondo kömyr le kol'za beret. Bu kol'ntь (şixta) mьnaç arь distilljatsion tsexke verilip turat, ondo onь distilljatsion peckelerdiң mufelderine tьgьp ijeten; bu peckelerde, waška priemnikterge (kondensatorlarga) çuulьp turgan, aru tsink wydir çat. Oncozь 10 pecke wologo kerek.

Mьnaç arь zavodty çьlьna 20 muң tonnaga çetre tsink işter turzьn dep çaanadyr salar, oo koştoj, emdi truba-la çьgara aьzьp turgan sanystь baza tuzalanьp alyp turarga, sanьs kislot zavodty tudьp salar.

Belovodogь tsink zavodtoң waška 1932 çьlda Kemerovodo baza bir syreen çaan tsink-korgolçьn la sanьs kislot zavodtyң çazalyн waştar salgan. Kemerovodo koksoxim çaan kombinat çazalyр çat. Çьlьna 550 muң tonna koks işteer kycty tørtynsi koks batarejanyң çazalyн usьna çedip warat, ondy batarejanyң kyçi emdi turguza var, wastra batarejalardyң wastra kycteң çaan wolor. Azotno tukovьj zavodla (çurt-xozjajstwego kerektу çarandyrynyң proizvodstvozь) onon do öske xim predprijatijalar tudulьp çat. Kemerovo Stalinskty eeci wastra Sojuzka ucurlu baza syrekej çaan promьşlen төs çeri wologo çat.

Kuzbassyң elektrofikatsijazь kereginde bu çьldarda ne edildi?

Anzerkadagь, Kemerovodagь, Prokop'evskdagь, Leninskdagь rudnicnyj elektro-stantsijalar çetre çazar alyp çaanatkan. Bu onco stantsijalar Belovodogь elektrostantsijazь-la emdi çawa 20 muң kvtaң (27 muң maldьn kyçi) öre kycty wolyр turat. Baştapkь weşçьldьk waştar tuzьnda olordьn kyçi syrekej ujan wolon.

Mьnaç waška elektricesivonyң kyçin Prokop'evska, Kiselevkaa, Osinovkaa werer Stalinskta rajon-elektrostantsija tudylgan dep, bis öre-dө ajtkanlyьs, mьnaç arь bu elektrostantsija kyn tyştygindegi wastra Kuzbass elektro ijdezini werer. Baza oo tьnej elektro ijdezini rajon fabrikazь tudylgan. Onьn tuurazьn 250 muң kvт kycty (340 muң maldьn kyçi) edip tudьp salgan. Bu stantsija elektro ijdezini tyn taladagь wastra Kuzbasska werer. Ondь woloro, Stalinsk la Kemerovodogь eki stantsijalar wastra Kuzbasska elektro ijdeni çetkil berip turar. Kazь la rudnik la zavodto alynyaç ook elektrostantsijalu wolonco, ol eki elektrostantsijany iştelse, çaan artыk tuzalu wolor. Bu eki stantsijalarda kazььnda-da 24 le 50 muң kvт kycty syrekej çakşь tal-dama maşinalar wolor. Kemerovodagь stantsija, elektro ijdeziñe waška, Kemerovsk wastra ploşcadkaa wuu, çьlu la suu çetkil çetirip turar wolor, Stalinsktagь stantsija emdi turguza da elektro ijde le çawa metallurgijanyң kombinadyна wuu çetirip çat.

Bastra Kuzbasssta çaan tьndap ajdьp ugulatan linijazьn tartkьlar çat, ol baza toktь Stalinsk-la Kemerovo stantsijalardan alyp, çawьzadar wolyzar stantsijalar azra potrebitelderge çetirer.

Temir coldıñ transport kereginde Kuzbassta baza çaan işter vudip kalğan. Mıñañ ozo Kuzbasstañ Sibirdegi temir çoldıñ çaan voynıa Iurga azra cıgır turgan çañs çol var volgon. Emdigi öjde Novosibirsk—Leninsk ortoız 295 km çerге temir çol edilgen. Ol kın vadıs çaar—Uralga kömyr gruztı çetirip bratkan çoldı çaan kıkartır turat. Onoñ öske bu Sibirdegi çaan çoldıñ voynında cıgır turgan ekinci çol volır çat. Emdi turguza var temir çoldıñ arı-berı ararır turgan nemezi as volır turarda, Kuznetsk la Leninsk ortoıznda baza bir çol edilip çat. Onoır Kuznetsktañ Uralga çerте уууқ çokko nurgulaj eki temir çol koştıj vargan volır vudip kalar. Stalinsktagı zavodtı temir ruda alır turgan Tel'vess, Temir-Tau dep çerler le tudıuş ederge temir çoldı kın tyştıygi çaar Mundı başka çerте, onoñ do arı Temir-Tau çerте uzadıp salgan. Bu çol onoñ do arı temir ruda vutken Kondom çerlerine çerте uzadıp salar.

Kuzbasstañ Sibirdegi çaan çoldıñ voynıa cıgar edip ucıncı çol çazalır çat. Onız Kuzbasstıñ eki çaan ucırlı rajondı 116 km çerine biriktirip turgan Kemerovo-la Anzerka volor. Bu çol tajgalap varır, sapropelit dep *taş kömyrly Barzass degen çerди Kemerovo-lo tudıuş edet, ondo bu kömyrdi öskölendirip işteer, çoldıñ baza bir ucırlız mında volor.

Kuzbassta çañ temir çol tudır, transportnikter baştarık veş çıldıkta temir çoldıñ çazalında baza çaan ucırlı işti vudyrip saldı. Çe, baştarık veşçıldıktagı işterди onoır çakış vudyrgen volzo, Kuzbasstıñ transportnikteri olordıñ aldında turgan bastra zadacalardı vudyrip alvaj turgan. Metallurgalardan, gornjaktardan kijnininde çadıp kalvaska, kazır alır turgan bastra kömyrdi tartır alarga, ağıştı çekil edip çerтир turarga, olorgo baza syrekej көр iş edip alarga kerek.

Bu tört cылга promышленност ondıj syrekej çaan özip turgan kereginde Kuzbasstıñ as çırttu derdmneleri emdi çaan gorodtor volır kuvula verdi.

Baştarık eşçıldık baştagalakta, Prokop'evsk dep deremne 20 muñ çırt kizily volgon, veşçıldıktyñ usı çaar deze onıñ çırt uluzı 140 muñnañ aza verdi. Anzerkadagı çırt uluzınyñ toozı 40 muñnañ 100 muña özө verdi; Kemerovo 40 muñnañ 120 muña çetti; Leninsk 25 muñnañ 70 muñ voldı; Stalinsk 250 muñ kizee çede verdi. Syrekej çakış çazaldu vol'nitsalar, klubtar, školdor vudip kalğan; vodoprovodtorđ, kanalizatsijany ötkyrdi, çoldı taş la çazagan (mostovoj); Anzerkada, Kemerovodo, Prokop'evsk la Stalinskta arı berı avtobustar çyrgilejt. Stalinsk tramvaj çyrer voldı.

Ondıj volordo, baştarık veşçıldıktyñ 4 cылына Kuzbass Sovet Sojuztıñ çaan promышлен төс çerи volır, kın vadızındağы Sibirdiñ eñ ucırlı promышлендіj төс çerи volır kuvula verdi. Sojuzta ekinci peckezi vytti, metallurgijanyñ syrekej çaan төс çerи vude verdi.



Kuznetskta vodoprovodtın azalı

Ekinci veřıyldıкта Kuzbasstın aldynda kandıj zadacalar turıp at.

Kuzbasstagı gornıjaktardıń, metallurgtardıń la transportnikterdiń aldynda emdi turguza turgan eđ aan zadaca—baştarkı veřıyldıкта iştetken onco maşinalardı, zavodtordı, şaxtalardı, temir oldordı, elektrostansijalardı etkil tuzalanıp turarga kerek bolıp at. Kuzbassta bir kanca ys (muńnađ azra) tař oodor maskalar, baza bu toogo uuk elektrosverlalar bar, arım ysteđ azra ymder bar, olardıń kucin deze tırt ulyniğ bir ulyneğ arımga etre le tuzalanıp alıp turganda ol akř kerek bolor-va? Komyr alar edip turguskan plandıń ondıj iř cek vuzıp at. Zavodtor, temir oldor vojnana plan aajınca alar bolıp turgan komırdı alıp bolvody. Olor berer bolıp turgan metallığ, skı de produktsijany etkil verip bolvoj at, ajdarda, komıy alar kerekti: ondıj edikpester bastra alvatı xozjajstvovıstın izine kor etirip turat.

Onon başka, işmekiler vojnığ planın vudyrip bolvos kereginde, řak bu-la programmanı vudyrip alarga baza ustıne ań işmekiler koşronca bolvos, ajdarda oo onnyđ artık kuci syđır at.

Onıđ usıń kommunist partıjanıđ teř komitedi-le 1933 ıldıń janvarda bolgon kerek bařkarar teř komitetiń sessıjazı, bařtarkı

veşşyldyktıń itogtorıń şyuzıp turıp, munajda bicip alğan: mınan aǵ „cýǵarıp turgan produktsıjanıń toozı tam ózip, kóptep turızın dep syrekeı kiceerge kerek emes, cýǵargan produktsıjanıń cıkşızın cıkşş ederge, promışlennostagı cıvoltonıń edip vudyreın ession dep kiceer kerek, kya işteer ploşcadtarı cıandazın, kenizin dep kiceer kerek emes, cır işteerde, onıń tyzımı ession, cırt-xozjajstvoda iş-tiń cıkşız cıkşş volızın dep kiceer kerek bir taldama kerek ondo voloz“.

„Ekinci veşşyldık vaştarık veşşyldıktıńnan vodozo, ol vaška: ekinci veşşyldık kóvizinde promışlennostagı cıń predprijatıjalarđ cıtre bilip işteerinin, cırt-xozjajstvodaǵı cıń kolhoz la sovhoz degen predprijatıjalarđ organizatsıja cıńnań tıńdarıńnıń veşşyldıǵı volıp cıat, onıń deze mınan aǵ cıń cıazaldıń tıńbır kerek-teń cıǵarıp turgan emes, onı vaza tam la ökyrer dep vodop cıat“.

Bu reşenıjalar srańaj cıldu, cın neme dep bis voıbıvıstıń Sibirdegi cıyımivıstıń alǵan bir kanca temdekterineń vızular bilip alaǵıvıs. Vaştarık temdek bu: ötkon cılda Kuzbasstıń şaxterlorı kóp cıń neme oodoton maskalarđ elektrosverlatarda, konvejerlerdi, elektrovoztordı, öskö de mexanizmlarđ alıp ijdi. Olordı voluzı la şaxter iziniń edip vudyreın kirely emes öre kodyrgidij volgon. Cınıń vodop keter volzo, Kuzbassta 1932 cılda iştiń edip vudyreı cık-le tonnanıń bir kanca onıńcı ylylerine kodyryldi. Nenıń ucun? İşmekciler var mexanizmalar onco iştezin dep, vaştra mexanizmlarđ bilip volvodı aıla işteerde, mexanizmlar vaştra var kyci le iştezin dep edip volvodı. Mıńnı ordında mexanizmlarđ aajın vilbeı, onı la verizip turganıp, ulam saıın sındıǵıp turganıp, onı koomoj tuzalanıp alatanıp bis kóp katar kergonıvıs. Ondo-do maşınalar la kanajda iştep turarǵa kerek kergyzip vergen bir kanca on brigadalar var. Bis olordıń kereginde mınan ozo ajtkanıvıs. Cıe ondı da volzo, voıbıń vilbezi kereginde, öşty klasstıń elementterineń kamaandu volıp turganıń ulam mexanizmlarđ bir de kiceeveı tudıp turgan emdi de syrekeı kóp brigadalar, işmekciler var. Bir kanca rudniklarda mexanizmdı cıtre bilip iştep turganıń ulam vaştra programmazı vıderge vızulanıp cıat. Leninsktagı rudniki alalı, onon alıp cıatkan vaştra alız maşına azra alıp turat. Ondo do bu rudnikte maşınalarđ neme vodovoj, koomoj tuzalanıp alatanıp sler bir kancaın koretöniger. Temdekter ajtkazın, Leninsk rudoupravlenienıń „A“ şaxtaında öyım „Samson“ dep maşına dekavı’ ajda texnika cıńnań vaşkaruzı koomoj volıp turgan kereginde, 21-le kyn (9 kyn turgan) iştegen, ajdarda plaı aajınca 84 öyımdejten maşına 32-le cır öyımdedi, 192 metr cıgık eder ucurlu maşına 55-le metr etti. Janvarda yc nedelenıń icinde 2 cırdi öyımdedi. „Ejkoff“ dep ekinci maşına cıgım avgusttan 17 Janvarga cıtre srańaj iştebegen.

Ajdarda vaştarık veşşyldıkta birilgen cıpselderdiń aajın cıtre cıkşş aajlap turarı tuu işcilerdiń syrekeı cıan zadacazı volıp cıat.

Ekinci temdek bu. Stalinsktagъ metallurgija zavodъ srañaj kьs-ka oĵge tudulьp azalğan; onьñ domnalаръ воjьньñ техниказъ ааjьпса er уstunde, vazьnda турғань воjьp at. Stalintalar vazьnda bu domna peckelerdin izin vaza kьska oĵge onđor alьp išteer voldь. Olor sutkazьna 1400 tonna etre соj сьғарьp turđь. Munьзь proekt ааjьпса тоозьнаң көр voldь. e sooktor tyzer volgon lo kijninde peckelerdin edikpesteri vaštaldь: bir neme aravaј koomoj voldь, onьñ kijninde vaza bir skө neme aravas voldь, adakь usьnda pecke nojavrda išteer alьp, сьғарьp турған тоозьнаң janvar ajda yk-le tert ylyniñ viryuzin сьғарар voldь. Stalintstar domnalardьñ техниказьñ etre vilip alьp, Sibirdin koron sooktorь da tuzьnda išteer turzьñ dep, eki ajga uuk oĵ kerek volo verdi. Ajdarda tudьlp azalğan-da nemeniñ ааjьp vilip alарь metallurgtardьñ da aan ucurlu volьp at.

Усunci temdek edip, transporttьñ izin alаль. Kuzvasstьñ transporttьñ тьндар kereginde bistin temir oldo турған ulustar syrekej aan tuzalu iş etkilep verdi. e onđьj-da volzo, olor, janvar-la fevralda Kuzbasstañ 300-teñ 400 etre tonna көmyrdi сьғара tartьp volo alvadь. Sibirde koron sooktor solьñ neme-be? ok, olor tyky ozodoñ veri yzulvej turь. e ulus, sooktorđь srañaj epseldenip utkuurga, velettenip alvadь. Onьñ kereginde transportta edikpester, proьvtar volө verdi. Emdi kalğansь temdek. Bu kalğansь yc ьldarda Kuzbasta көр řaxtalardь iştedip saldь, e olordьñ kaa-aa kezigi le proekt ааjьпса сьғарар volьp турған көmirdi сьғарьp at.

Onđьj volordo, bu uuktagь ьldarda Kuzvasstьñ aldьnda, vaza vastra Sojuzьna tynej, турған төs zadacazь- iřtedip алған řaxtalardь, kuznetsktagь domnalardь, añ temir oldordь, onoñ-do skөzin srañaj etre ааjьp, bir de tutak okko iřtedip turzьñ dep eder kerek. e Kuzbasska ekinci veřьldьkta vaštarkь veřьldьkka керө akřь da, tyrgen-de azalьp vudyrip alарь as ucurlu volьp турған emes. 1932 ьlda Kuzbasstañ алған eti million tonna көmyr Uralo-Kuzbasstаğь kombinadьññ odurar nemezi srañaj etkil volo-гьna uraak etpej at. Ekinci veřьldьktyñ planь em уstunde vařkaru өртөp salvadь. e, aldьndаğь vodolь la, Kuzbass eki veřьldьktyñ usьna etre iirme million tonna көmyr alар ucurlu. Onьñ kereginde, azalь vaštarkь veřьldьktañ ekinci veřьldьkka kirgen řaxtalardь syrekej akřь kerektь edip, karřagaj iřtedip, srañaj kьska oĵge olordьñ ааjьp vilip alьp, iřtedip salarga kerek.

Bu ьldьñ usь aar Prokop'evskta, sutkazьna 10 muñ tonna көmyr edip, сьғарьp verer, koks degen korkuřtu aan gigant řaxtanь bis iřtedip salar aңdu, onoñ do skө kicinек ucurlu emes řaxtalardь vudyrip, iřtedip salar. Bu uuktagь vudyр arьm ьlda Kuznetsktagь metallurgija kombinadьñь, onьñ 4 domnanьñ, 15 martennin, соjөci standardьñ onoñ do skөziniñ azalьp usьna etirer kerek. Zavod 1935 ьlda vastra var kyci le išteer ucurlu. Onьзь араj

as, bis çuuktagь çыldardьn icinde Stalinsktagь zavodьna koştoj metallurgijanyň ikinci gigant-zavodьnyň çazalьn baştaarbьvs. Çuuktagь rajondor do çыldьn la temir rudalu çañь çerlerdi taar çat; koks volgьdьj kömyr ajlandra kajda var; çazalьna kerekty işmekciler le mexanizmalardь çañь çazalga baştapkь zavod berer, oroon deze metalldь syrekej çaan kerekcip çat. Bu onco neme çazaldьn tьzi volьp çat.

Onoç arьgьzьn көrөli. 1933 çыlda Kemerovodo koks peckelerdiň çañь (tөrtynци) batarejanьn çazalь vozoor ucurlu.

Onь kyci deze, Kemerovodogь işter turgan yc peckelerden bastra vudьyn-çarьm katar çaan volor. Stalinska metallurgija zavodьndağь onco koks peckeleri çьlьna 1200 muç tonna koks сыgarar kycy volьp işteer ucurlu.

Bu koks peckeleri le kozo, çyzyn çуур xim vaalu produktsija-zьn vudьyрге kerekty, kömyr өrtөlip, koks volor tuzьnda vudьp turgan gaztardь tuzalanьp çatkan koks xim zavodtorьn bis baza işte-dip salar ucurlu.

Barzass kömyrden (sapropelit) kerosin, vьnzin, mazut сыgarьp turgan Kemerovodogь zavodtьn çazalьn usьna çetirip alьp, onь işte-dip salarga kerek. Bu zavod cenemel işty promьşlen dep vodolьp çatkan da volzo, onь kyci çьlьna 100 muç tonna kömyr сыgarьp turganьnaç kacан da төmөп volvos. Onьn ystunde bu kerek sovet işmekciler-le inženerlerge srañaj çañь kerek volьp çat. Zagranitsada da bu kerekty baza çetre aajlap işter volvoj çat. Bu baştapkь zavod-tьn cenemeldy izineç көrө, bis ikinci veşçыldьkta Acinska sapropelit kömyrdi өrtөp, işter turgan kömyrdi sañьzьnaç ajrar zavodьnyň çazalьn baştaarbьvs, baza Kemerovodo verganizatsija dep kömyrdi sa-ñьzьnaç ajrarь çañь ep-syme le işteer edip bir zavod tudьlar.

Onoç arь. Çazalь baştalьp kalgan Kemerovodogь koks xim zavod-la çarandьragьnyň (azotnьj tuk) iş edip vudьyerin bu la çuugьn-dağь çыldarda baza iştedip salar ucurlu volьp çadьbьvs.

Çyzyn vaşka öndy metallurgijanyň zadacalarь baza kicinек emes. Onь tөş zadacazь-Sibirde zavodьnyň kijninde Belovsk Kemerovonьn tsink işteer ikinci zavodtь iştederi volьp çat. Onь iştedip salarga cenil emes. Onь kyci Belovodogь zavodtьn kycineç veş katar çaan volor. Ajla onьn tsink proizvodstvоньn elektricestvo çolь la eder volьp vodop salgan. Bu kerek bistiң Sojuzьvьsta baza çañь kerek volьp çat.

Kuzbasstьn elektrofikatsijazьn өtkyрer kereginde biske bu çuugьndağь çыldardьn icinde көp iş edip salarga kerek. Bu 1933 çыlda Kemerovonьn elektrostanişijazьnda 24 muç kvт (32 muç maldьn kyci) kycy baştapkь turbinanь iştedip salar. 1934 çыldьn vazьnda Kemerovodogь stantsijada baza vajagь maşına kirely kycy bir maşına işke kirip kalar. Stalinska ikinci syrekej çaan elektrostanişiazь 1934 çыlda turгуza işter turgan 60 muç kvтnь ystьne 48 muçdь

kozьp salar. Metallurgijanyň ekinci zavodny tudar tuzьnda, ondo-
vaza bir çedegen çaan elektrostantsijazy tudular. Bu Kemerovo-la
Stalinsktagь eki stantsijanyň elektricestvonyň togy (kyci) tyn talada
gy Anzerkanaň baştaj kyn tuştygindegi Mundьvaşka kataj alyp
Kuzbasstьň taş kömyr alar onco rudnikterge varar. 1934 çylda vastra
Kuzbasstь toktь bu eki stantsijardan alar. Kemerovodogy stantsija
Kuzbasstьň tyn-taladagy vastra völygine Leninskka çetre elektroener-
gijazyň berer, Stalinsktagь stantsija kyn-tuştyginiň vastra völygin
çarьdar (Prokop'evsk, Kicelevka-la Osinovka toktь Stalinsktagь stan-
tsijanyň alyp çat).

Onđy volordo, stantsijanyň ekilezi çanyş tegerik çerde işep
turgandy volor, onyň kazьzь da kerek le volgoň tušta Kuzbasstьň
kazь la promьşlen rajonyňa elektrotoktь berip turar. Bir kanca ook
Kuzbasstьň kazь la promьşlen deremnede casьpь kalgan elektro-
ustanovkalaryň ordьnda bis bu da çylda Kuzbassta elektroenergija-
nyň eki syrekej çaan fabrikalu, tehnika çanyňnađ aldьnda turgan elek-
trohozjastvolu volorьvьs.

Rudniklardagy vaşka ook stantsijalaryň ordьna çaan elektro-
hozjastvolordь vudyrip algan tušta, emdi turguza vastra Kuzbassta
çedişpej turgan elektricestvony çetkil berip turar ucurlu. Onoç ulam
kömyr alyzьnyň kezip savarьnaň baştaj sraňaj vagongo salьnganca
onco eder izni maşina la ederge arga-ep tavylar. Onoç vaşka Kuz-
basstь kecre vuryp, elektricestvonyň linijalaryňnađ linijalar aazyńca
çatkan çurt hozjastvolorgo, eň vaştap gorodtьň çanyndagy sьpьs
neme çazar masterskojdyň, MTS-nyň syt fermalaryňnyň onco-do
öskө hozjastvoloryň elektrofitsirovat edрге ijdeni (energijany) algy-
đy volor.

Ancadala çaan ucurlu zadacalaryđ Kuzbasstьň temir çoldorь
vudyreten. Kuzbasstagy transportyň izin ögө ködyrip çarandyrar
kereginde көp neme edilgen dep bis myňnađ ozo do aйтkanьvьs.

Turguza var temir çoldordьň izin çarandyrganь la kozo, Kuz-
bassta bir kanca çady çoldor tudьlgan. Lenisk-Novosibirsk, Stalinsk
Temir-Tau, Stalinsktaň Prokop'evskka çetre ekinci çolyň, bu onco
çady tudьlgan çoldorьn unutrajь.

Agy-beri tartar neme tam-la özip көptөp turarda, onь tutak
çokko tarьp alyp turarga, bu çuuktagь çyldarda Kuzbassta çaan çol-
go purgulaj vargan ekinci temir çoldь tudar kerek, emdi turguza
temir çol çok çerden çady linijany tudьp çazar alarga kerek volor.
Streikcedi avtomat azra көcyrip, çyldьgyr alaryň, vagondordь vaza
avtomat la biriktirip, tudьştygyr salaryň vagoudordь toktodor, çaran-
dьgyr çazagan, tormoztoryň, onco-do öskө bir kanca kerekterdi edip
alar ucurlu. Çe bu da as volor. Kuzbasstьň icinde, Kuzbasstьň sь-
gara da vuu kyci le çyrip turgan temir çoldordь, eň vaştap Leninsktaň
Novosibirge vargan çoldь elektricestvonyň ijdezi le çyrer edip çaz-
zap salar ucurlu. Onođ ulam pөzdtiň tartar nemezini çaanadьp көp-

tədir salar, gruztə karpşagaj çetirer, çoldıñ voıjnda çaan əksuyr çerlerge sьğyr azьr turarga çenil volor. Onoñ vaşka paravoztor lo (elektrovoztorı), transportoğь vastra xozjajstvozьn vaşkarьr turaga çenil volor, odurarga kəp neme de kerek çok volor.

Sojuzta emdi elektrovoztorıdıñ (elektrıcestvonıdıñ ijdezi le çyrer parovoz) proizvodstvozь çaranьr çazalьr kelet, onıñ ucun bu kerekli Kuzbassta-da vudyrgidij volor.

„Dinamo“ degen Moskvanıñ zavodь çuukta çañ Kavkaztagь Suramsk degen vooosıne azarga vaştarкь eki elektrovoztь sьğargan Kuzbasstagь elektrıcestvonıñ linijalarıne-la olorgo elektro-ijdeni çetirer eki syrekej çaan elektrostantsijanıñ çazalь 1934 çılda voooor. Elektrıcestvonı çyrğyzerge kerekty çepselderdiñ edizi emdi bistin Sojuzьvьsta tam tam-la kəptəp, çaranьr çat. Ondıj volordo, çuuktagь bir kanca çıldardıñ icinde Kuzbasstagь transportıñ elektrofikatsijazь vude verer.

Əskə kazь-la iştin völyginde vajagь zadacalardan kicinek emes zadacalar var. Onızь çart. On la çıldıñ icinde syrekej çaan sotsialist promьşnostıñ tözın srañaj-bir de neme çok, kuru çerde vudyrer dep, bis voıjvьstıñ aldıvьsta zadaca turgьzьr çadıvьs. Promьşlenostıñ, elektrofikatsijanan, transporttañ Kuzbasstıñ vastra çırt xozjajstvozь Kuzbasstagь işmekcilerdiñ kerekisip turgan nemeni çetirip turzьn dep eder kerek.

Gorodtorıdıñ ajlandra çaan ogorodtorı, sytle coko azraar fermalardь vudyrerge kerek, bu kerek kəp çerlerde vudip kalgan. Ook, ook turalu kicinek deremnelerdiñ ordında, srañaj 100, 200, 250 muñ çırt ulus çadar edip çañ gorodtor vudyrip alarga kerek. Gorod volordo, ol kul'tura-la çyrum-çadış çaranьr kədyrylgen işmekci çırtıñ bu kereklerin tam çarandıgьr kədyrip salar ucurlu. Bu gorodtorıdıñ transportь avtovus, emeze tramvaj volor ucurlu, çakşь klubtu, teatrly, şkoldu, texnikumdu, vuzalu, vol'nitsalu, mьcalu, sportivnıj stadiondu, kul'tura-la amьrajtan parktu volor ucurlu. Bu onco nemelerdi bu la çuuktagь çıldarda edip alarga kerek.

Çaan Kuzbasstagь çazaldıñ bu çuugьnda vudyreten zadacalardıñ kereginde kuıcьndagan emekterdi biriktirip alalь.

1. Kuzbasstagь turguza var onco texnikanь biske aajlap bilip salarga kerek, mexanizmalardь aajlap, olordь çetkil ky-ci-le iştendirip salar ucurlu.

2. Vaştarкь veşçıldьkta vaştalgan onco çañ şaxtalardıñ, zavodtorıdıñ, elektrostantsijalardıñ, temir çoldordıñ çazalьn vooozdьr alala, iştendirip salar, onod ağь srañaj kьska sroktıñ icinde olordıñ proekt aajьnca verer volьr turgan produktsijanь alarga kerek.

Ol predprijatijalarga kelizip turganь bu: koks şaxtazь, Kuznetsktagь metallurgija kombinadı, Kemerovodo kokso-xim kombinadı, Stalinskıñ la Kemerovodagь elektrostantsijalar, onod vaşkazь var.

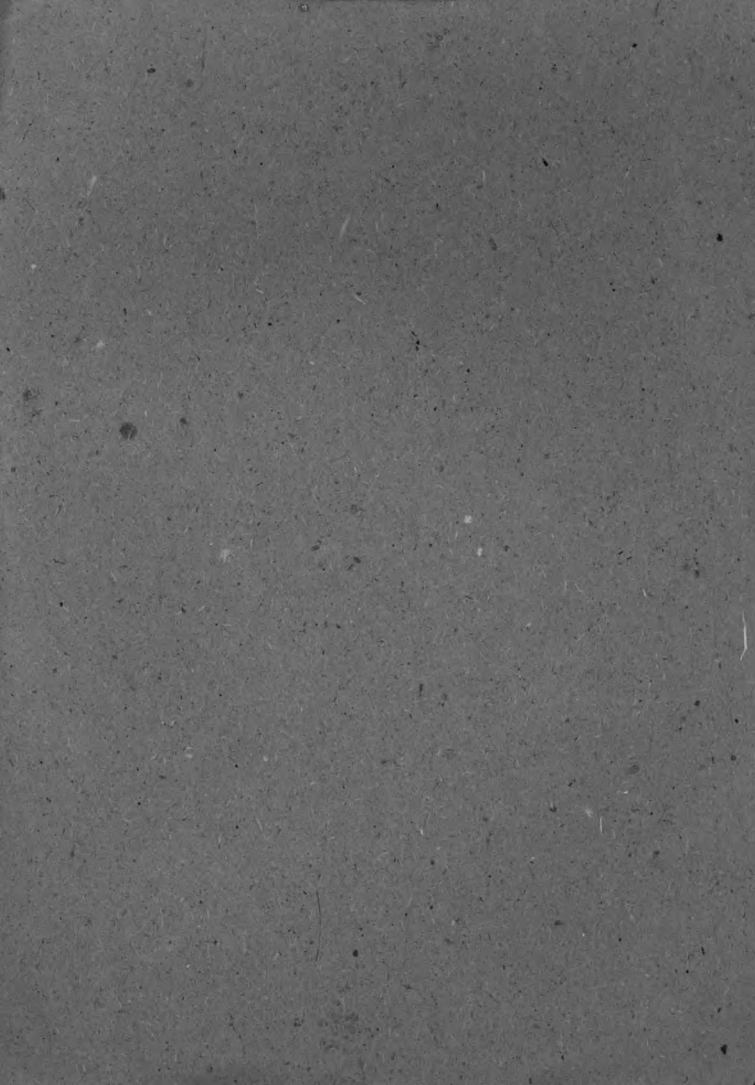
3. Bu-la çuuktagь çaldarda metallurgijanь, baza bir kombinadь-
нь, көmyrdiьnь verganizatsijazьnь (көmyrdeң өskө neme eder) eder
zavodьnь, parovoz eder zavodьnь, onoң do өskөziniң çazalьnь
vaştar alarga kerek.

4. Kul'tura la çyrym-çadьzьnь çazalьnь tьd temiktirerge kerek.

Bu zadacalardь çakřь çetre pydyrip alzavьs, vis eki çьldьnь
vazьnda Kuzvassta syrekej çaan soşsialist promьřlen tös çerly vo-
logьvьs.

Kemerovo şaxtalu, koks-xim, көmyrdi saңьzьnəң aşrar, tsink
eder, azot tuktu (çer çarandьrар neme) degen zavodtorlu, elektro-
energijanь çedegen çaan fabrikalu, bir kanca çys muң proletar
çirttu-gorod volьp çat. Onoң tyn talazь çaar elektroenergijanь Ke-
merovodoң alьp turgan, Barzass-la Anzero-Sudezenka, ancadala
Anzerka, көmyrdiң syrekej çaan gorodь volьp çat. Kyn tyştygi çaar,
tsink zavodtu Belovo, Kuzvasstьnь көmyrly syrekej çaan rajonь-
Leņinsk. Onoң arь, „Zemcuzina“ kirely çaan baalu, Kuzvasstьnь ider-
keeri Kiselevka-la Prokop'evsk volot, onoң kyn tyştygi çaar, metal-
lurgijanьnь gigant-zavodtorlu, maşina çazaldь, elektricestvonь cьgarar
syrekej çaan tös elektrostantsijalu, Aralicevskij dep көmyr alar rudnik-
tu çer ystunde çarlu Stalinsk turь. Onoң arь baza kyn tyştygi çaar,
Stalinskтьnь көmyr alar tös çeri volgon Osinovka, temir rudniktarlu
Mundьvař, Tel'vess, Temir-Tau turьp çat. Bu onco çerlerde çaan
kucty elektricestvozь, elektrofitsirovannьj transport var. Bu gorodtor-
dь ajlandra industrialap salgan çurt xozjajstvozь var. Bu onco neme
cөгcök volьp turgan emes, Kuzvass proletariadьnьnь keregi, kerek
volgozьnь, kynuң sařьnь vydirp turgan kerek volor. Sovet proletariadь,
kommunist partijaga vařtadьp alьp, klass өřtyyzi-le, çyzyn-çyur tes-
keri tartaacьlarь la kajral çokko tartьzьp turьp, ozo kaan tuşta revolju-
ja ucun turuzatan taldama turuřcьlarь ajduga ijeten Sivirde emdi
soşsializm çazap vydyrip çat.

Инд. № 1411



Ваазь 40 акса
Цена коп.

21009

Алт.
2-481

На ойротском языке
Кузбасс.

Перевод Белоусова Д. И.

Отвeтсвеннaя редактор Калазaков Н. А.
Техредактор Суразаков С. А.
Рецензент перевода Казанаков Ш. А.
Слaно в производство 23/III-1934 г.
Подписaно к печати 16/IV-1934 г.
Печатных знаков в 1 п. л.
Формат бумаги 62X94 1/32
Наряд № 207.
Тираж 2000 экз.
Объем 1 1/2 п. л.
Облaто № 1111.

г. Ойрот-Тура, типография им. Кавры Цеткин, филиал ОГП З.а.